

Зарецька О.О. Про можливості емпіричного дослідження досвіду дорослої особистості щодо власного самопроекткування і самоконструювання методиками глибинного інтерв'ювання. *Досвід особистості: теорія і практика. Збірник матеріалів ІХ Міжнародної науково-практичної конференції* (27-28 лютого 2020 р., м. Ніжин) / за ред. М.В. Папучі. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. [283 с.] С. 73-78.

Зарецька О.О.
кандидат філологічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії
когнітивної психології Інституту психології
імені Г.С.Костюка НАПН України
м. Київ, Україна

ПРО МОЖЛИВОСТІ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДОСВІДУ ДОРОСЛОЇ ОСОБИСТОСТІ ЩОДО ВЛАСНОГО САМОПРОЕКТУВАННЯ І САМОКОНСТРУЮВАННЯ МЕТОДИКАМИ ГЛИБИННОГО ІНТЕРВ'ЮВАННЯ

Мета даної роботи – узагальнити і аргументувати деякі методичні прийоми, вироблені автором, для подальшого використання їх в дослідженнях дискурсивних практик самоконструювання і самопроекткування дорослої особистості. Ми виходили з гіпотези про те, що спеціально організований комунікативний процес може зосередити людину на переосмисленні свого особистого досвіду шляхом рефлексії певних не рефлексованих і тому не усвідомлених або не артикульованих його складових. Розроблені автором методики глибинного online-інтерв'ювання особистості (змішаного усно-письмового, “розірваного”, поступового, гнучкого, почасти прихованого, тривалого інтерв'ю) і методика "провокації текстом" моделюють в експериментальних умовах вплив спеціально організованого діалогу на процес самопроекткування і самоконструювання дорослої особистості, зокрема, на її індивідуальний дискурс самопроекткування.

Під час попередніх емпіричних досліджень, метою яких було спостереження за рефлексією дорослою людиною всього комплексу своїх уявлень про особистісне зростання і самопроекткування, а також аналіз психологічних особливостей і динаміки цього явища, з'ясувалося, що розроблена автором методика проведення опитування спрацювала як чинник "пробудження" процесу переосмислення досвіду в опитуваних [3; 4; 5]. Аналіз цього феномену дозволяє припустити, що цьому сприяли письмова форма опитування (за допомогою електронного листування) і пролонгований у часі діалог з опитуваним, що зумовили появу нарративу специфічного типу, який ми назвали керованим триваючим пролонгованим розірваним нарративом. Незважаючи на інтерес сучасних дослідників до всього спектру

проблем особистісного розвитку і численність методичних матеріалів з аналізу "глибокого інтерв'ю", нам не зустрілися дослідження, які б обговорювали потенціал письмового пролонгованого інтерв'ювання з точки зору переосмислення індивідуального досвіду суб'єктом під час цього. Саме тому ми вважаємо актуальною подальшу розробку цієї теми.

Поняття "розірваного наративу" було введено нами раніше [2]. Розірваний наратив - це зв'язна розповідь опитуваного, яка за всіма ознаками є звичайним наративом, окремі фрагменти якого розподілені по 80 іншому, більшому тексту. Основою методики опитування було поступове нарощування "розірваного" наративу опитуваного під час неодноразових усних і письмових онлайн бесід з ним. Робота з матеріалами такого опитування передбачає "відновлення" розірваного наративу фрагмент за фрагментом за допомогою спеціальних методик обробки, "витягування" і "склеювання" значимих фрагментів. Коли робота з опитуваним йде "сесіями", цей метод дозволяє отримати потужний об'єкт дослідження, який містить безліч інформації про особу, про її інтерпретаційні "рамки" і про особливості організації її особистого досвіду. Такий наратив сам може бути як предметом дослідження (бо це, по суті, мовна модель "Я-концепції" суб'єкта), так і знаряддям виявлення психологічних рис суб'єкта.

Серед факторів, які сприяють цьому, варто відзначити:

1. Залучення опитуваного в наративну практику в письмовій формі. Письмовий формат відповіді сприяє її більшій обґрунтованості і повноті, ніж це відбувається в усному діалогічному спілкуванні. В результаті опитуваний продукує досить "довгий" текст, який часто є наративом; досягається більш глибоке "занурення" опитуваного в надра свого досвіду, оскільки свою письмову відповідь він пише наодинці; породження письмової відповіді відбувається більш повільно, ніж артикулювання усної, що теж сприяє більш розгорнутому формату породженого тексту; письмова форма для людей, хто має схильність до цього, дає можливість вийти за рамки конкретної і лаконічної відповіді і інколи навіть піднятися до пафосу "високого штилю" в стилістиці відповіді, особливо якщо поставлене в інтерв'ю питання на це надихає. У проведеному опитуванні частина реципієнтів воліла відповідати усно; отримані усні наративи дали більше "фактажу", письмові – більше рефлексії, занурення, підйому.
2. Можливості "нелінійного" редагування опитуваним своїх відповідей: доповнювати і розвивати вже сформульовану думку, робити вставки, зміни, акцентування, зберігати текст і повертатися до редагування через деякий час, знаходячи більш точні формулювання, тощо.
3. Більша свобода маневру при комп'ютерному листуванні, на відміну від звичайного письмового опитування: опитуваний не займає "учнівську" позицію, він сам вирішує, буде він це робити чи ні. Аналіз результатів опитування виявив феномен нерелексованості або слабкої релексованості індивідом власного особистісного розвитку. Питання анкети стосувалися

"потаємного" в людині, глибоко особистісного і прихованого навіть від нього самого.

Емпірично викликаний процес рефлексії і наративізації досвіду тим самим вочевидь сприяє його переосмисленню [5].

З огляду на перелічені зауваження, ми вважаємо оптимальною для дослідження самоконструювання та самопроектування особистості методіку змішаного (усно-письмового), "розірваного", поступового, 81 гнучкого, частково прихованого, тривалого інтерв'ю, в результаті якого отримуємо керований діалогічний пролонгований розірваний наратив.

Аргументуємо використані терміни:

- змішане інтерв'ю - бажано і переважно письмове; усна форма - для тих реципієнтів, хто не хоче або не може писати в силу обставин.

Найбільш пріоритетні письмові форми – листування через електронну пошту і обмін повідомленнями через інтернет, письмові відповіді на самоті на задалегідь надрукованих бланках (це менш бажано, так як структура інтерв'ю в такій формі жорстка і незмінна). Діалог послідовно, порція за порцією, розгортається в часі; у реципієнта немає можливим дізнатися про зміст подальшої частини, навіть про саму її наявність, і тому наступні питання не можуть вплинути на зміст і глибину відповідей на попередні;

- розірване інтерв'ю - порціями, через різні проміжки часу, з уточненнями;

- поступальне інтерв'ю - зміст порції питань визначається задалегідь запланованими "топіками". Топіки, які визначають склад опитувальника, деталізують аспекти, що цікавлять дослідника, крім того, в них закладені структури для розвитку діалогу з опитуваним і отримання наступних фрагментів інтерв'ю. Топіки конструюються експериментатором задалегідь на основі аналізу предмета і мети дослідження і спираються на попередньо виявлену і впорядковану множину смислів, з яких в сукупності складаються категорії, досліджувані засобами інтерв'ювання. Однак, відтворення опитувальника в конкретному інтерв'ю носить індивідуальний характер, список топіків може поповнюватися безпосередньо під час проведення опитування, оскільки сама діалогічна практика вносить багато нових непередбачуваних смислів в конкретний дискурс дослідження; в цьому сенсі опитування є різновидом пошукового експерименту, а опитувані є рівноправними співавторами результату. Раніше нами було введено поняття "методу співрозмовника" для позначення такого діалогічного опитування, коли не тільки дослідник задає питання, а й опитуваний у відповідь, відчуючи атмосферу рівноправності, може поцікавитися чимось в зв'язку з темою опитування [3; 4; 5] і тим самим внести свій вклад в розвиток структури конкретного опитувального наративу;

- гнучке інтерв'ю - послідовність пред'явлення топіків визначається розвитком діалогу, тобто залежить від отриманої відповіді на попереднє запитання. Опитування такого роду має принципово двосторонній проєктивний характер: питання психолога проєктує відповідь реципієнта, відповідь реципієнта проєктує наступний питання дослідника;

- почасти приховане інтерв'ю – питання по можливості ставляться не "в лоб", а завуальовано, у відволікаючому контексті. Щоб не була очевидною і не лякала інтервенція у внутрішній світ опитуваного, краще цікавитися його думкою про досліджувані явища взагалі, апелювати до його життєвого досвіду в широкому сенсі. На цьому ґрунтується надія дослідника на позитивний результат опитування, який полягає в

82 отриманні розгорнутого розірваного наративу опитуваного на цікаву для нас тему;

- тривале інтерв'ю - інтерв'ю триває доти, доки реципієнт продовжує породжувати розгорнуту відповідь.

Особливості спілкування між комунікантами – інтерв'юером і реципієнтом – при проведенні опитування роблять однаково важливими для аналізу і питання інтерв'юера, і відповіді опитуваного, тому об'єктом подальшого аналізу принципово є весь текст інтерв'ю. Обробка матеріалів такого опитування передбачає технологію, неможливу без "гіпотетичних побудов". В результаті застосування такої методики отримуємо текст діалогу, на базі якого конструємо керований діалогічний пролонгований розірваний наратив.

Логічним продовженням і розвитком методики глибинного online-інтерв'ювання особистості стала методика, яку ми назвали "провокація текстом" [6]. Її основна ідея полягає у створенні умов під час проведення опитування для послідовної рефлексії власного досвіду і власного уявлення відносно себе у відповідь на текст, який містить узагальнене осмислення результатів опитування за тими самими питаннями анкети. Людина діє відповідно до свого уявлення про себе, своєї моделі себе. Якщо текст, що сприймається, розхитує цю модель, а дії, що пропонуються під час дослідження, виводять особу з тієї ролі, яку вона сама для себе окреслила, і дають можливість і простір для нового погляду на себе, з'являється база для реальних самозмін. Провокуючий текст збуджує у індивіда нові смисли, під впливом яких відбувається перегляд власного досвіду, актуалізується потреба в його новій інтерпретації та ре інтерпретації.

Ідея провокації текстом має глибокі психолого-герменевтичні корені: саме на цій технології побудовано традицію виховання літературою. Так само і наративна психотерапія ґрунтується на ідеї про вплив тексту наративу на свідомість особистості [6]. "Провокацію текстом" можна розглядати як моделювання впливу текстового оточення на процеси самопроекування і самоконструювання дорослої особистості.

Одна з головних особливостей методики – принципова діалогічність. Одним із механізмів смислопередачі (більш адекватним нам здається формулювання "вирощування нового смислу в особистості") є цілеспрямоване використання "затравки" (за термінологією Г. П. Мельникова), яка розпочинає процес породження смислу. Як затравку пропонується використовувати спеціально підібраний текст, який з високою ймовірністю викличе в опитуваного резонансну хвилю текстопородження – ми її назвали "діалогічною хвилею". При проведенні пілотажного

дослідження це був науковий текст, що містив аналіз дослідником відповідей респондентів на питання анкети, запропоновані і даному опитуваному.

Для того, щоб текст провокував діалогічну хвилю, в ньому має бути яскраво виражена внутрішня діалогічна структура, що передбачає наявність відкритих або прихованих апеляцій до інших авторів, полеміку з їхніми поглядами, аргументовані посилання на авторитети, відомі факти, в тому числі з висловлюванням сумніву у деяких з них. Трансляція особистісних смислів автора через такий полемічний текст з високою ймовірністю призведе до небайдужого сприйняття і присвоєння їх реципієнтом і, відповідно, до розвитку його особистості. Сприятиме цьому наявність у провокуючому тексті смислів, безумовно небайдужих для даної особи, особливо смислів, задіяних у верхніх щабелях ієрархії цінностей даної особи: смислів екзистенційного характеру, смислів, з яких складається і на яких ґрунтується ідентичність особистості, тощо; наративний план тексту; емоційність – яскравий емоційний текст гарантує відповідну реакцію читача (як це переконливо продемонстрував експеримент К. В. Гуцола [1]).

Бар'єри до виникнення діалогічної хвилі ми вбачаємо у (а) слабкій наративній компетентності особи; (б) нерозвинутих рефлексивних здатностях особи; (в) відсутності певної дози критичності в ставленні людини до інформації, яку вона сприймає, – прийнятті інформації на віру, без підключення власного досвіду, знань, тощо.

Висновки. Віртуальний простір письмового спілкування, письмових практик під час онлайн опитування за описаною методикою виконує роль середовища для перегляду і переосмислення власного досвіду індивідом у напрямку створення індивідуального дискурсу особистісного розвитку. Спеціально організоване опитування такого типу ініціює певний вид наративної практики у дорослих, виступає дієвою технологією самоусвідомлення особистості, а також відіграє роль наративного тренінгу.

Уроки цього дослідження можна залучити до вироблення методик "пробудження" процесу осмислення екзистенціального плану свого буття учасниками освітнього процесу. Опитування, близьке до проєктивних методик і за змістом орієнтоване на осмислення опитуваними свого досвіду, може стати тим стимульним матеріалом, який викличе бажані процеси в опитуваних. Впровадження методики такого типу в виховний і навчальний процеси може сприяти розвитку здатності до переосмислення власного досвіду, зосередження уваги на екзистенційних аспектах власного буття, розвитку здатності до рефлексії себе як особистості, привнесення ціннісних смислів в свідомість тих учасників навчального процесу, які не мали його в своєму активі до початку застосування методики, розвитку наративної компетентності особистості, розвитку здатності до самопроєктування.

Література:

1. Гуцол К. В. Разработка и апробация вопроса о способности личности к самодизации. Технології розвитку інтелекту. Київ, 2019. Том 3. № 4 (25).

URL

http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/471.

84

2. Зарецька О. О. Деякі методологічні зауваження щодо "розірваного наративу" у психогерменевтичних дослідженнях. Мова і культура (науковий журнал). Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. Вип. 12. Т. 10 (135). С. 57–64.
3. Зарецька О. О. Дискурсивні практики самопроектування дорослих. Самопроектування особистості у дискурсивному просторі / за ред. Н. В. Чепелевої. Київ : Педагогічна думка, 2016. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/704560>
4. Зарецька О. О. Життєві контексти особистісного зростання дорослих. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості: монографія / за ред. Н. В. Чепелевої. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. С. 141–170.
5. Зарецька О. О. Наративні практики особистісного зростання. Наукові студії із соціальної та політичної психології / ред. Рада : М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін. Київ : Міленіум, 2012. Вип. 31 (34). С. 81–93.
6. Зарецька О.О. Провокація текстом як дієвий засіб розвитку індивідуального дискурсу самопроектування. Актуальні проблеми психології : Т. II : Психологічна герменевтика. 2018. Вип. 11. С. 73–86.